

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHÚNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK
SZERKESZTI A FŐTITKÁR

XVII. KÖTET. — 18. SZÁM.

TOMPA MIHÁLY
EMLÉKEZETE

SZÜLETÉSÉNEK SZÁZADIK FORDULÓJÁN

VÁCZY JÁNOS

LEV. TAGTÓL

FELOLVASTATOTT 1917 OKTÓBER 29.

ARCZKÉPPEL

Ára 1 korona

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
1918

EMLEKBESZÉDEK

A M. T. AKADÉMIA ELHÜNYT TAGJAIRÓL

I. kötet.	I. Korponay János l. t.-ről. <i>Kápolnai Pauer Imre</i> l. tagtól	K 20 f.
	II. Suhayda János lev. tagról. <i>Dr. Konek Sándor</i> r. tagtól	" 20 "
	III. Morócz István lev. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	" 20 "
	IV. Révész Imre l. tagról. <i>Ballagi Mór</i> r. tagtól	" 40 "
	V. Broca Pál külső tagról. <i>Lenhossék József</i> r. tagtól	" 60 "
	VI. Asbóth Lajos lev. tagról. <i>Kápolnai Pauer István</i> lev. tagtól	" 20 "
	VII. Ami Boué külső tagról. <i>Dr. Szabó József</i> r. tagtól	" 20 "
	VIII. Fabritius Károly lev. tagról. <i>Kozma Ferencz</i> lev. tagtól	" 80 "
	IX. Jerney János emlékezete. <i>Gyárfás István</i> lev. tagtól	" 40 "
	X. Mihályi Károly lev. tagról. <i>Domanovszky Endre</i> lev. tagtól	" 20 "
II. kötet.	I. Molnár Aladár levelező tagról. <i>Tanárky Gedeon</i> l. tagtól	" 40 "
	II. Arkosi Benkő Dániel lev. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	" 20 "
	III. Mailáth Gy. emlékezete. <i>Gr. Szécsen Antal</i> . tagtól	" 20 "
	IV. Charles Róbert Darwin k. tagról. <i>Margó Tivadar</i> r. tagtól	" 80 "
	V. Wöhler Frigyes k. tagról. <i>Nendtvich Károly</i> l. tagtól	" 20 "
	VI. Erkövy Adolf l. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> l. tagtól	" 20 "
	VII. Zsivora György l. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> rendes tagtól	" 40 "
	VIII. Fenzl Ede k. tagról. <i>Dr. Haynald Lajos</i> igazg. és t. tagtól	" 60 "
	IX. Sainte-Claire Deville Henrik k. t.-ről. <i>Than Károly</i> r. tagtól	" 60 "
	X. Mignet Ferencz k. tagról. <i>Trefort Agoston</i> igazg. tagtól	" 20 "
III. kötet.	I. Tarczy Lajos rendes tagról. <i>Török József</i> r. tagtól	" 20 "
	II. Thiers Lajos Adolf k. tagról. <i>Trefort Agoston</i> t. tagtól	" 20 "
	III. Lönnrot I. k. tagról. <i>Hunfalvy Pál</i> r. tagtól	" 40 "
	IV. Baintner János l. tagról. <i>Apáthy István</i> r. tagtól	" 20 "
	V. Guizot Ferencz k. tagról. <i>Trefort Agoston</i> t. tagtól	" 20 "
	VI. Horváth Cyrill tisz. tagról. <i>Dr. Pauer Imre</i> r. tagtól	" 20 "
	VII. Davis József Bernát k. tagról. <i>Lenhossék József</i> rendes tagtól	" 40 "
	VIII. Vandrák A. lev. tagról. <i>Vécsey Tamás</i> lev. tagtól	" 40 "
	IX. Konek Sándor r. tagról. <i>Kauts Gyula</i> r. tagtól	" 20 "
	X. Kruesz Krizosztom t. tagról. <i>Hollósy Jusztinián</i> lev. tagtól	" 40 "
IV. kötet.	I. Szoldos Ign. r. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	" 60 "
	II. Benfey Tivadar k. tagról. <i>Budenz József</i> r. tagtól	" 20 "
	III. Frankenburg Adolf l. tagról. <i>Vadnai Károly</i> l. tagtól	" 40 "
	IV. Tárkányi Béla József t. tagról. <i>Szvorényi József</i> t. tagtól	" 60 "
	V. Dr. Henle Jakab k. tagról. <i>Dr. Mihalkovics Géza</i> r. tagtól	" 20 "
	VI. Pompéry János l. tagról. <i>Joannovics György</i> t. tagtól	" 20 "
	VII. Gyárfás István l. tagról. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól	" 20 "
	VIII. Kovács Pál lev. tagról. <i>Vadnai Károly</i> r. tagtól	" 20 "
	IX. Ladányi Gedeon l. tagról. <i>Szabó Károly</i> r. tagtól	" 20 "
	X. Korizmicz László t. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	" 20 "
V. kötet.	I. Fábian Gábor rendes tagról. <i>Zichy Antal</i> t. tagtól	" 20 "
	II. Tanárky Gedeon lev. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	" 80 "
	III. Dr. Zlamál Vilmos lev. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	" 20 "
	IV. Fleischer Leberecht Henrik k. t.-ről. <i>Goldsiher Ignác</i> l. tagtól	" 60 "
	V. Hornyik János lev. tagról. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól	" 40 "
	VI. Reichard Henrik Vilmos k. tagról. <i>Kamitz Agost</i> lev. tagtól	" 40 "
	VII. Boissier Péter Edmund k. tagról. <i>Dr. Haynald Lajos</i> t. tagtól	" 40 "
	VIII. Greguss Agost rendes tagról. <i>Bánóczy József</i> l. tagtól	" 40 "
	IX. Grote Artur külső tagról. <i>Dr. Duka Tivadar</i> l. tagtól	" 20 "
	X. Rózsay József t. tagról. <i>Dr. Batizfalvy Sámuel</i> l. tagtól	" 40 "
VI. kötet.	I. Petzval Ottó r. tagról. <i>Kondor Gusztáv</i> l. tagtól	" 20 "
	II. Ökröss Bálint lev. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	" 40 "
	III. Hunfalvy János r. tagról. <i>Keleti Károly</i> r. tagtól	" 60 "
	IV. Tóth Agoston lev. tagról. <i>Hollán Ernő</i> t. tagtól	" 40 "
	V. Oppolzer Tivadar külső tagról. <i>Konkoly Miklós</i> tisz. tagtól	" 30 "
	VI. Paür Iván lev. tagról. <i>Hampel József</i> l. tagtól	" 50 "
	VII. Pauer János l. tagról. <i>Dr. Csobor Béla</i> l. tagtól	1 " 20 "
	VIII. Heer Oszwald külső tagról. <i>Klein Gyula</i> l. tagtól	" 80 "
	IX. Balogh Kálmán r. tagról. <i>Hőgyes Endre</i> r. tagtól	1 " 20 "
	X. Pott Frigyes Agoston k. tagról. <i>Pecz Vilmos</i> l. tagtól	" 40 "
	XI. Danielik János t. tagról. <i>Szvorényi József</i> t. tagtól	" 60 "
	XII. Apáthy István r. tagról. <i>Matlakovics Sándor</i> l. tagtól	" 60 "
	XIII. Römer F. Flóris r. tagról. <i>Hampel J. l.</i> tagtól	1 " 20 "
	XIV. Zsigmondy Vilmos l. tagról. <i>Pécs Antal</i> l. tagtól	" 50 "
	XV. Rónay János Jácint r. tagról. <i>Pór Antal</i> l. tagtól	" 60 "
VII. kötet.	I. Pesty Frigyes r. tagról. <i>Ortvay Tivadar</i> l. tagtól	" 80 "
	II. Gorové István t. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól	" 40 "
	III. Beöthy Leó l. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól	" 40 "
	IV. Jendrassik Jenő r. tagról. <i>Klug Nándor</i> l. tagtól	" 60 "
	V. Rádzsa Rádzsendralála Mitra k. t.-ről. <i>Duka Tivadar</i> l. tagtól	" 80 "

Tompa Mihály

TOMPA MIHÁLY EMLÉKEZETE

SZÜLETÉSÉNEK SZÁZADIK ÉVFORDULÓJÁN.

VÁCZY JÁNOS 1. tagtól.

(Felolvasta Tolnai Vilmos 1. tag a M. Tud. Akadémia 1917 október hó
29-én tartott Tompa-ülésén.)

Irodalmunk egén néhánykor az álló csillagok mellett az elsőrendű bolygók is jótékony világot és meleget árasztanak nemzeti eszméink televény földjére s elősegítik mindazok magvainak megfogamzását és sudárba szökkenését, a melyek a magyarság létét biztosították a múltban s biztosítják a jövőben. A fejlődés ez alkotó tényezőinek számbavétele és becsben tartása mindig kötelessége a nemzetnek, kétszeresen az napjainkban, midőn a rettenetes világháború pusztításai annyi életet kioltottak s annyi életörömet feldúltak és jövődönk körvonalait is csak alig derengő sötétbe borították, még több okot adva ahhoz a vigasztaláshoz folyamodnunk, a melylyel Toldy Ferencz óhajtott enyhületet szerezni a múlt század ötvenes éveinek kétségbeejtő hangulatában, hogy »minden egyéb felsőbbség ingatag, csak a szellemi biztos és maradandó.« A jelen aggodalmai közt most is múltunk nagy emlékeihez menekülünk, a mely emlékek közé az 1817. év Arany János nagy neve mellé odaírta a Tompa Mihályét is, nem oly ragyogó fénynyel, mint amazt, de mégis olyannal, a melynek sugarai hazánk sorsára, szenvedéseire jobban rávilágítanak, mint akkor a legtöbb magyar íróé.

Ez előtt egy hónappal múlt száz éve, hogy Rimaszombat egyik szegényes házikójának mestergerendás kis szobájában,

mely egyaránt szolgált lakásul és foldozó vargaműhelyül, pillantotta meg a napot először Tompa Mihály, s a jövő évi július 30-án lesz félszázada, hogy az élők sorából elköltözött. Az életének e két határmesgyéje közé eső ötven év látta a magyart rohamos haladásban, bátor lendületben, merész előretörésben és közel a halálhoz majdnem végleges bukásban. És látta e bukásból kiemelkedni s erejét lassankint összegyűjtve helyét mint független nemzet újra elfoglalni. E korszak másfél éve, a mely »századoknak szolgált mesgyeül«, Tompa pályáját is kétfelé osztja; de mind a két fele szorosan össze van növe a maga korával. Költészete mind eszméire és tárgyaira, mind alkotása módjára részint abban az időszakban gyökerezik, a melyben ő a közönség elé lépett, részint a melyben a nemzet rendkívüli válságai költői erejét teljes művészetében kifejtették. Amott költészetünk hatalmas fordulatához járul szembetünökép, nyomon kísérve, részben előkészítve nagy kortársainak, Petőfinek és Arany Jánosnak művészi diadalát; emitt nemzetünk politikai elnyomottságát panaszolva, elszánt magatartásának s erősbülő életvágynak ad az egész magyarságot átható kifejezést.

Költészetünknek a görög s latin classikus irodalom hagyományaiból táplálkozó eszményi szelleme, a mely Bacsányi, Dayka és Kazinczy, majd Kisfaludy Sándor, Berzsenyi s az ifjú Kölcey költői műveiben próbál a nemzethez szólni, már a férfikorába lépő Kisfaludy Sándornál és Kölceynél a romantikus áramlat fuvalmait is éreztetve, a harminczas évekig megtartja uralmát, sőt Garayval még a negyvenes évekre is áttérjed. S ámbár az eszményi és romantikus áramlat e sajátos vegyületéből Kisfaludy Károly és Vörösmarty költészete határozottan emezt viszi győzelemre: az ifjabb költői nemzedék, Vachott Sándor, Sárosy Gyula, Kerényi Frigyes és b. Eötvös József a görög-német eszményi költészet emlőin növekedve részben amannak a hagyományait is megőrzi. E hagyományok a romantikus áramlat hullámverései közt meggyöngyölve épen kiveszőfélen vannak, midőn Tompa *Vízdala*, *Kandaló dala* és *Mohos váromladékon* című románcza a *Társalkodó* és *Athenaeum* hasábjain megjelenik. A rég classikus eszményi irány Vörösmarty, Czuczor és Garay köl-

tészetében némileg átalakulva s a népiessel is összekapcsolódva táplálja az ifjú Tompa tehetségét. Tanulmányaival mélyen beléjük merül és annyira hatásuk alá jut, hogy attól sohasem tud teljesen megszabadulni. Úgy szólva, egész költészetén végighúzódik e hatás, de műveinek több mint fele határozottan ennek a bélyegét viseli. A hogy ő az embert és természetet szemléli, az erény és bűn örökös küzdelmén évvődik s a természet élettelen tárgyaiban is ezt a küzdelmet látja kifejezve: mindenütt ráismerünk eszményi felfogására, mely képezetén 1844-ig szinte korlátlanul uralkodik. A mit addig a népies költészetből ismer: előtte csekély értékű. A régiek közül Csokonai, Kisfaludy Károly, az újabbak közül pedig Kriza és Czuczor dalai s epikai művei foglalkoztatják, de egyik sem ragadja meg különösebben. Kölcsey és b. Eötvös költeményeiért rajong s amannak *Endymion* című halvány színű, epedő hangú elbeszélését magasztalja. Nyíltan megmondja, hogy sokkal jobban szeretne az *Endymion* vagy Eötvös költeményeinek a szerzője lenni, mint a Csokonai *Csikóbőrös kulacsáé*, világosan rámutatván azon eszményi felfogásra mely a valóságtól, legtöbbször a valószerűtől is óvakodva, csak az ég felé tör s a »magasan komoly elemet« tartja lantjára méltónak. »Szép lehet ugyan — írja 1843 január 24. Szemere Miklósnak ¹⁾ — a föld kebelébe vagy a tenger mélyére leszállni, hol az arany és gyöngy terem; de tán nem kevésbbé szép egy magas hegy tetejéről vagy épen a léghajóból széttekinteni.« Lám a görög hitregék is az Olympra helyezik a múzsákat s a természet legdicsőbb tüneményeit mind a magasban szemléljük. »Egy fenséges légi utazásra — folytatja — örömmel eltökélném magam, ha tudnám is, hogy Ikarus sorsára jutok: az az feláldoznám ugyan azon hárttyácskáját szívesen, melynek átrepedése észvesztést eszközöl, csak néhány évig teremthetnék magas, magas műveket; de *magasat*, mondom, a minőt a világköltészet nem mutathat.«

Azonban a húszéves költő e rajongása nem sokára csillapul. Kitetszik, hogy a régi költői szellem a nemzetnek csak

¹⁾ Szemere Miklós irodalmi hagyományairól, Perényi József. Nagykanizsa, 1902; 9. l.

felső tízezerét tudja kielégíteni; a közönség nagy része folyvást idegennek tekinti, mint a régi classikus költészetet s azon irány felé fordul, a melyet legközelebb érez magához, a melyben saját képmását kezdi észrevenni s a melyben a maga külső és belső világát látja megelevenedni. Tompa születésénél, nevelkedésénél s a nép mindennapi életéből szerzett hatásainál fogva jókor figyelmezni kezd kora lüktető érveréseire; bele csendülnek agyába a demokratia előretörő eszméi, s hovatovább nemcsak a magasban, hanem a földön is, nemcsak az eszményi világban, hanem a valóságban is meglátja a művészt. És midőn négy-öt évi kísérletezés után önmagára ismerve a régi elkopott irány korlátai közül kilép: mind többször és tartósabban, mind nagyobb kedvvel és biztatóbb sikerrel fordul azon új irány felé, a melynek egyik legnagyobb képviselője, Petőfi, éppen akkor szándékozik hozzá és Kerényi Frigyeshez indulni Eperjesre; másik legnagyobb és általán leg tudatosabb képviselője, Arany János pedig a vármegyei választások visszaélésein gúnyolódik és a Toldi-monda szálait szövögeti. Nem idegen Tompa előtt ez új irány Petőfi nagy sikerét megelőzőleg sem, de mégis csak azután fordul határozottabban feléje és pedig előbb epikai s csak azután lyrai műveiben.

Mintha egyre fülébe hangzanék, a mi gyermekkorában mint a nép képzeletének sejtelmes nyilvánulása meg-megragadja fogékony lelkét: földidézi a maga képzeletével e sejtelmes történeteket s újjávarázsolja a régi költői irányból ellesett előadás-módon a *népregékben* és *népmondákban*, a melyekkel — mint Erdélyi János mondja — » újpálya rögeit törte s megküzdött az első nehézségekkel.«¹⁾ Ez az egyik fő oka a regék népszerűségének és hatásának. Tompa első kötete három hét alatt új kiadást ér, mi akkor páratlan siker. A hír szárnyára kapja nevét, s együtt emlegetik a Petőfiével és a következő évben Arany Jánoséval.

E regék a természet titokzatos működését példázzák és magyarázzák, arra a kérdésre akarva feleletet adni: miféle csodálatos erő tette azokat az élet és halál, az erény és bűn

¹⁾ *Pályák és Pálmák.* Budapest, 1886; 315. l.

örökös küzdelmeinek képviselőivé: Hogyan alakulhatott például a hű szerető könnyéből egy kis tavaeska (*Márta könnyje*); hogyan változhatott a harczba indult tíz testvér tündérkedvese *tíz forrássá*; miért hallják maig is a gazdag ember maradékai, mikor osztályra készülnek, a lábba sülyedt tulkok bömbölését (*Bölömbika*), stb. Később is duskálkodik képzelete a természet tüneményeinek játékában s a mint Ovidius nemzete hitregéit a természet megszemélyesített erőivel fejezi ki: Tompa azokat a regéket próbálja mintegy új életre kelteni, a melyek a természeti jelenségekről támadhattak az ősemlerben, de immár örökre elvesztek. Például: hogy vezeti a *vitórlás csiga* az őt embert a hajókészítésre; mi hozza létre a *visszhangot*, a Kárpátokban álomba ringató *szellőt*; mikép alakul a *tengerszem* a tengerek királyának a föld leányáért vívott harczából; hogyan születik újjá a *phoenix*; mikép bolyganak folyvást a kincsek szellemének szolgái, a *lidérczek*; micsoda őserő nyilatkozik a *tűz szellemében*; mi indítja vándorlásra az ide-oda mozgó lápot, (*Vándorláp*) s mikép változik a szüzi erény megrontására törő vén boszorkány *ördög-szekérré*. Máskor a virágok különböző színpompájából mint jellemző tulajdonságból szövi leleményeit (a *virágregékben*). Tompa a népregék és mondák közé már első kötetében vegyít oly elbeszéléseket is, a melyeket valódi népmondákból s népmesékből alakít át, mint a *Csörszárka*, a *király kútja*, a *karcsai templom*, a *bojtár, ünneprontók*, a *pártatolvaj*, a *fogoly*, a *Rétel patakja*, stb. és *Az árvaleányhaj* meg *A jávorfáról* címűekben. A saját leleményeibe néha, bár elvétve, német költők indítékait is átveszi; így a Gessner *Első hajósából* a szerelmi egyesülés indítékát utánozza *A vitórlás csigában*, Rückert *Rege a kis fáról* című meséjéből pedig az átváltozás indítékait ¹⁾ részben átalakítva s művészből emelve *Az ibolya álmaiban*.

E regékbe és mondákba majd soha sem vegyül vallásos érzés, (még a *Sz. Lászlóról* címűekben is kevés), mint Garaynál mindig s később Arany Jánosnál is gyakran. Tompa a műve-

¹⁾ Eredeti címe: *Vom Bäumlein, das andere Blätter hat gewollt*. Magyarra Kriza J. ford. *Irodalomtörténet* 1917. évf. 319. l.

lődés kezdetleges fokán álló ember egyszerű és általános ösztöneit s érzéseit, a melyeket még nem módosított a vallás sem, fejezi ki bennük a régi költői irány hangján s feldolgozásmódján. S bár e művek nagyobb része mint műalkotás nem egy fogyatkozásban szenved: tárgyaiknál, a bennük nyilatkozó néprajzi megfigyeléseknél s a népieshez közeledő nyelvüknél fogva nagyban hozzájárulnak a magyar költészet újjáalakulásának diadalához; kevés kivétellel az a szellem sugalja őket, a mely legnagyobb lyrai és legnagyobb epikai költőnk művészetében éri el tetőfokát. Később írt regéinek pedig az adja meg irodalomtörténeti fontosságát, hogy Tompa mintegy visszahatást gerjeszt velük a népiesnek azon túlzásai ellen, a melyeket az ötvenes évek Petőfi-utánzóinál tapasztalt, kik a tiszta népiest szűkkörű vidékiességbe süllyesztették, máskor meg éretlen bohóssággá alacsonyították.

A népies költészet feladatáról s várható hatásairól való elmélkedéseiben egyaránt közel áll Petőfihez és Aranyhoz. Petőfi a költészet népi irányának győzelmétől a népjogok teljességének kivívását reméli s — mint Aranyhoz intézett első levelében írja — ezt tekinti a század feladatának és minden nemes kebel főczéljának. Tehát politikai szempont vezérli tollát. Aranyt nem ez, hanem tisztán aesthetikai felfogás irányozza pályája elején. Ő a szépet elsősorban a népköltészetben látja, melylyel a műköltészetet meg lehet ifjítani, nemesíteni. Szerinte az egyszerűséget a költői fenséggel párosítani feladata a népi költeménynek. »Azt akarom mondani, — írja Szilágyi Istvánhoz 1847 nagypéntekén intézett sokszor idézett levelében — hogy a népköltő feladata nem az, hogy elvegyüljön a durva nép közt s legyen egyszörűvé velök, hanem az, hogy tanulja meg a legfensőbb költői szépségeket is a népnek élvezhető alakban adni elő«. Tompa elsősorban, mint Petőfi, a népre iparkodik hatni, abból az alapjában téves felfogásból indulva ki, hogy a népnek nincs irodalma, ha csak — úgy mond — a ponyva termékeit nem akarjuk annak nevezni. Szerinte hát a műköltőnek kell népies modorban a nép szellemi táplálékáról gondoskodnia, hogy segítse »megmenteni azon nyelvkincseket, melyeket . . . csak a nép nyelve tartott meg.« Ennélfogva a népies költő úgy jár el célravezetőleg, ha a néptől hallott mesét vagy mondát

tisztán népiesen dolgozza fel. Ha így nem kap is a nép újat: »más köntösben újonnan venné és meglenne mégis a hatás.« Még fontosabb hatása lenne a népies költészetnek, — s itt ismét Petőfihez közeledik — hogy a kik szorosabban nem érintkezhetnek a néppel: »szájízt kapnának költészetéhez, megösmernék sajátos gondolkozásmódját, lelkét, örömeit, bánatát, szokásait stb. s lenne száz meg száz, ki rokonszenvet érezne iránta s megszeretné.« A népi költészet kettős céljában, hogy emeljük a népet fölfelé s édesgessük a nagyobbakat hozzá lefelé, szintén a demokratia alapgondolata rejtőzik.¹⁾

Ily felfogással írja költői elbeszéléseit, a melyeket ő maga *románczok, balladák és beszélek* neve alá foglal. Ezek már nemcsak tárgyaikkal, hanem kidolgozásukkal is egyaránt szolgálják az új irányt. Közülök a leghosszabb s megjelenése körülményeinél fogva is emlékezetes a *Szuhay Mátyás*, a mely együtt pályáz a *Toldival* a Kisfaludy-társaságnál s a *Toldi* mellett dícséretet nyer. Már Gyulai kiemeli²⁾ ügyes cselekményét, jól ecsetelt történeti háttérét s biztos jellemrajzát, a melyekhez hasonlót valamennyi hosszabb elbeszélésében hiába keresünk. De kisebb epikai műveiben annál nagyobb haladást látunk mind a szerkezet szabatosságára s a részek arányosságára, mind általán azon törekvésére nézve, hogy valódi műegészet alkosson. Ezekben Arany a maga kitűnő műérzékével legott fölismeri, mily nagyot haladt barátja jellemzésben és szerkezetben egyaránt, s nem mulasztja el kiemelni azt a tárgyiasságot, mely nem pazar képekben nyilatkozik, mint régebbi elbeszéléseiben, hanem abban a művészi kiszámításban, hogy oda teszi az erőt, a hová kell s nem a részeket, hanem az egészet ajándékozza meg főfigyelemmel.³⁾ E kisebb elbeszélései, balladás menetű költeményei közt szép számmal találunk olyanokat, a melyekben Tompa valódi költői helyzetet, élénk drámai összeütközést s igazi egyéneket rajzol.

¹⁾ *Arany J. Hátrahagyott Iratai s Levelezése*. III. köt. Budapest, 1888; 38., 51—52., 213—215. l.

²⁾ *Budapesti Hírlap* 1855. évf. 703. s köv. sz. s külön *Kritikai dolgozatok*. I. köt. Budapest, 1908; 152. l.

³⁾ Id. m. 353—354. l.

Különösen pedig a korábbi epikai műveiben elnyújtott, érdektelen mesét tömör s kerek szerkezettel cseréli föl, a meseszövében a költői érdeket lépésről-lépésre fokozza s a csattanós végű kifejtet művészi érzékkel készíti elő. A *Huszárkaland*, *Muszka tréfa*, *András polgár*, *Jóczik Jónás* és a *Három a daru* egyszerű, de bevégzett meséje, vidám, néhol szeszélyes hangja, festői képei egyaránt sikerültek. Az utolsót kivéve még sikerültebb az *Arszlán pasa*, *Árokháti Lőrincz* és a *Pozsonyi harcjáték*.

Legkitünőbb epikai műveinek tárgyát a történelemből meríti. Az ősidóktól és Etele király korától fogva egészen az 1848—9-iki szabadságharczig majd minden korszakban meglátja a neki való epikai anyagot, melyet elbeszélő műzsája művészileg alakít. Közülök csak az *Etele hun királyról*, *Kálmán és Predzlava*, *András herczeg sólyma*, *Mátyás királyról*, *Kun Kocsárd*, *Két Ártándi* s *Az özvegy és fiai* című balladaszerű költeményeit emeljük ki, a melyeket a Vörösmarty, Petőfi és Arany nyomán kifejlett elbeszélő költészetünk legmaradandóbb termékei közé kell soroznunk. Ezekben az epikus Tompa legközelebb áll nagy kortársához, Aranyhoz; ezekben a népies irány költői szelleme félre nem ismerhető művészi előadásban jelenik meg. Alkotásuk és megjelenésük kora költészetünknek eddig legvirágzóbb korszaka. E kor költői dicsősége elsősorban ugyan említett nagyjainkat illeti, de belőle Tompára mint epikusra is nem egy fénysugár verődik.

Még több a lyrikusra. Mert ámbár Tompát pályája első felében inkább mint epikus költőt szerette meg a közönség: benne a lantos költő kor- és irodalomtörténeti, valamint aesthetikai szempontból egyaránt felülmúlja az epikust. A korszak, mely az ő legértékesebb lyrai műveiben szól hozzánk s Világostól a kiegyező országgyűlésig tart, a nemzet fölcsigázott reményei s vágyai rombadóltének és lassankénti fölbredésének, a nemzeti jogok visszavívásának, a király és nemzet kibékülésének örökre nevezetes korszaka.

A katasztrófa után a sötét gyászba borult Magyarországon minden veszni látszik, a miért félszázad óta küzdöttünk. A kik neki lendült merész harcainkat vezették: külföldön bujdos-

nak, bitófán függnék vagy súlyos bilincset zörgetnek. Irodalmunk elhallgat; íróink közül többen idegen fedél alatt húzódnak meg, a titkos feladóktól rettegve. De mégis az irodalomnak kell a síri csendet megtörnie. Ismét reáharul a nehéz kötelesség, hogy kiragadja nemzetünket a tetszhalálból s élesztgetve nemzetiségünk lassan pislogó mécsesét, előkészítse jövőnket. Költőink ocsúdnak föl először a mély zsibbadtságból, s bár félénken nyúlnak a lanthoz, titkos jelekkel mutatnak igazi céljuk felé s rejtett szavakkal hívják egymást munkára: nyomukban az élet csírái kezdenek hajtani. A nemzet föleszmél s a szabadságharcz dicső emlékein révedezve mintha kevésbé érezné a békák szorítását.

Tompa a legelső közt szól író társaihoz és általuk a nemzethez. Az anyamadar képében buzdítja fiókait: legyen a dal fájdalmas, merengő, csak énekeljenek. Íróink megértik a célzást s visszhangot adnak reá versben és prózában. Gyulai mind a kétfélekép felel, s ifjú heve mint költő szárnyaló lelkesülésbe, mint prózaíróé metsző gúnyba csap.

Ejts könnyet, ó nép! hogyha tudsz,
Ha tudhat még a fájdalom,
S míg lelked a multakba hal:
Zendüljön meg a régi dal,
Mint visszhang ajkadon.

Egyik bírálatában meg így ír:¹⁾ »Csak vesztegeljünk tétlenül, hallgassunk mélyen és sóhajtsunk szomorúan: halodklunk! majd lesznek mások helyettünk s fel is fognak sóhajtani, csakhogy gúnyosan s egy szóval többet: már meghaltatok...« s emlékezetbe idézi irodalmunknak a század elején élt halhatatlan bajnokait, a kik »közönség nélkül teremtenek irodalmat, irodalommal közönséget, s közönség által nemzeti érzést«. Toldy Ferencz a Szabó Károly fordította *Euripidesz válogatott színművei* című kötet előszavában szintén azokra az írókra hivatkozik, a kiknek a XVI. és XVIII. században kellett irodalmunkat megmenteniök. »Újra itt az idő, — úgy mond — a melyben nemzetiségünk aggodalmasan

¹⁾ *Pesti Röplékek.* 1850; 90—91. l.

keresi a megmentőt, kit ha valahol, az irodalomban lelend föl kétségtelenül«.

Azonban a rémuralom bosszúja visszafojtja a felvillanó reményt, s a csapás első rohamából felocsúdó költők voltakép csak ekkor látják a romokat, a melyeken a dicső mult árnya sötétlik, az elhagyott sírokat, a melyek vitéz honvédeink hamvai felett domborulnak, s az eltiprott nemzeti szabadságot, a mely után titkon sóhajtanak, de a melynek visszavívásán kétségbeesnek. Csak ekkor hallják suttogni az alacsony vádaskodókat. S a keblekben viharzó fájdalom ismét Tompából tör ki legégetőbb keserőséggel, mikor a nagy vihar utáni csöndesebb napokban az ózdi csűrön legelőbb látott gólyát dél szigetére, másik hazájába küldi vissza, mert itt az élet fagyva van s megdermedett. És önkéntelenül az a rettentő hasonlat fakad ajkán, hogy mennyivel boldogabb e madár, mint mi; neki két hazája van, s nekünk csak egy — *volt*, s az is elveszett. Azután e gondolaton tépelődve, a maga egész borzalmával kirajzolódik képzeletében a nemzet halála, s a gólyának adott izenetben riad fel kétségbeesésének jajkiáltása:

— — pusztulunk, veszünk,
Mint oldott kéve, széthull nemzetünk . . . !

A fájdalom heve a piritó szégyen s kínzó önvád szózatába vész, de egyre sajog, míg a költő maga is visszariadva a nemzeti elaljasodás rikító képétől, el akarja ezt takarni, hogy a ki távol sír a nemzeten, meg ne utálja végkép. A hazafi kétségbeesésének ugyane jajszava hangzik felénk a *Pusztánban*, a melynél égetőbb fájdalom szilajabb haragban Petőfi halála óta nem szólt a nemzethez. Nem csoda, hogy sokáig a Petőfiének tartották. Nemcsak hogy a »koldus sepredek« lassankint egészen hatalmat vesz a nemzeten, megosztva velünk a drága véren szerzett földet; hanem még gúnyt is üznek belőlünk, mesterkélt kínokkal gyötrenek, hogy mint a vak Sámson hosszasan szenvedjünk. A visszafojtott elkeseredés zokogó hangjai kegyetlen panaszba hálnak el:

Oh mindez úgy fáj a magyarnak...!
 S ha ajka ne talán
 Egy-két nótával enyhíti kínját,
 Megütköznek dalán...
 A sebzett vad a rengetegben
 Kínjának hangot ad:
 S magát az elnyomott magyarnak
 Kisírni sem szabad!

Tompa e két remekének rendkívüli hatása volt, jóllehet a másodikat egy ideig csak kéziratban olvashatták. Még a bujdosók is együtt sírtak, zokogtak a költővel, a ki ez idétt folytonos felindulások között szemléli a közállapotok romlását s napról-napra jobban meggyőződik, hogy a rémuralom eszközeinek szigorúsága miatt többé nem tárhatja a nemzet elé a »korszerű eszméket«. Azonban az elfojtott fájdalom sokkal mélyebben viharzik a honfi szívekben, semhogy kifejezést ne keressen. Ki tudna másképp gondolatot váltani, érzést kelteni, mint a közel mult emlékeinek, a kétségbeejtő jelen siralmának s a reménytelen jövő panaszának elmondásával? S másfelől a nagyon megfogyatkozott, mert megfélemlített közönség nem kívánja-e, hogy írói csak a letűnt nagy korszak emlékeivel vigasztalják s a fátyol alá takart bánatos jelen képével enyhítsék? És íróink hogy a nemzet fogékonyságát föltámaszthassák, a nemzetiség tüzeit szíthassák, kényszerülve érzik magukat, hogy a tiltott érzelmeket zokogják s a tiltott gondolatokat hirdessék, ha egyáltalán a nemzethez akarnak szólni. Nemcsak költőink érzik e kényszert, a lábbadozó hírlapirodalom is csak titkosan czélozhat a kor eszméire.

A *Hölgyfutár* szerkesztője, Nagy Ignác és az egymásután betiltott szépirodalmi vállalatok leleményes szerkesztője, az ifjú Szilágyi Sándor, egyaránt jól ért hozzá: mikép tartsa ébren a közönség figyelmét a politikai eszmék iránt. A mit írnak s a mit elhallgatnak, egyaránt eszméltető a közönségre. Mikor Szilágyi Sándor egy hölgyhöz intézett *pesti leveleiben* a fővárosról semmi más ujságot nem tud közölni, mint a kínai császár és a török szultán udvarának tréfás eseményeit, meg az itteni német színház előadásait,¹⁾ szóval egy betűt

¹⁾ *Hölgyfutár* 1849. évf. 3. sz.

sem, a mely a magyar társadalom életjele volna, nem kerül nagy megerőltetésébe a közönségnek kitalálni: mi köti meg az író tollát. Különösen Nagy Ignác tud minden újdonságból olyan szomorú elmésséget csinálni, a mely igen sokszor kétségbeesett kaczajra fakasztja az olvasót; s nem egy keserű újságot is ily módon ad tudtára az olvasóknak. Ha például a titkos feladók iránt akar gyűlöletet gerjesztetni, a következő újdonságot írja a *Hírharang* című rovatában: »Mondják, hogy mindenütt beszédtek a puskákat, s Budapesten mégis elég nyulat láthatni, sőt a szücsök állítása szerint a rókabőr ára sem emelkedik, meg farkasbőrt is eleget kaphatni. *Lehet, hogy a farkasok önként báránybőrbe bújtak, hogy saját bundájukat eladhassák*«. Pár nap múlva ismét: »Ebadót kellene behozni, mert ugyan *mire való az a sok csaholó és mindenfelé szaglászó kutya?*« Ugyanez újdonság más szavakkal később: »A lőpor most igen drága, és a vadhús mégis igen olcsó, minek az az oka, hogy *igen sok a kopók, vizslák és egyéb kutyák száma*«. Ha p. o. bálról kell tudósítani a közönséget, el nem mulasztja az álarczosokra czélozni.¹⁾ Mikor meg arra kívánja figyelmeztetni olvasóit, hogy vigyázva vigyázzon minden kimondott szóra s még az igazságot is fojtsa magába, ha nyugton akar maradni, ilyen újdonságot közöl a *Hírharangban*: »A vendéglősök elhatározták, hogy a jövő farsangban nem szolgálnak forró fánkkal, mert nyilvános helyen *most könnyen megégetheti a száját az ember*«. Pár nap múlva ezt olvassuk: »Budán a várban most a szállások ára nagyon leszállt. Alkalmasint megijedtek a háziurak, látva, *hogy sok ember most ingyen is kaphat szállást*«. 1850 novemberében az irodalmi állapotunkra jellemző következő hírt olvassuk: »A lúdtollak igen jól kelnek, mert az írók meggyőződtek, hogy *hegyes, kemény aczél tollakkal igen ártalmas írni, mert megnehezül tőlük a kéz*«. ²⁾

Azonban néha sikerül a nemzettel egy-egy csiklandósabb hírt is közölni, a melyet más alkalommal irgalom nélkül töröl a censor. Például Szilágyi Sándor a *Hölgyfutárban*

¹⁾ *Hölgyfutár* 1849. évf. 7., 10., 22., 25., 30. sz.

²⁾ U. o. 18., 21. sz., 1850. évf. 106. (nov. 6.) sz.

mindjárt megindulása után panaszkodik, hogy az írók nagyon megfogytak: egy részök hazátlan vándor s idegen földön él; más részök bujdosik és így nem írhat. Ha íróink kegyelmet kapnak, ezt a körülményt siet azonnal hírül adni a közönségnek. Általában a *Hölgyfutár*, ha módját ejtheti, a nemzet szellemi életének bármily csekély jeleit örömezt közli olvasóival. P. o. ilyen a Horváth Mihályról szóló hír, mely szerint ő Brüsszelben folytatja történetírói működését; igen sok viszontagság után jutott oda, egész éjeleket töltött a fák alatt; s hozzá teszi: »Egyébiránt *vannak esetek, melyekben jobb a fa alatt, mint rajta!*« Midőn Wesselényi Miklós bárónak Gräfenbergből ideérkezését ujságolja, megjegyzi, hogy sokan utóbbi ittlétekor sajnálkoztak szemének éjszakáján, de most e csapást nem tartják oly nagy szerencsétlenségnek. Pár nappal később Wesselényi hirtelen halála után, ennek okát abban látja, hogy »*hazájának gyászát nem tudta sokáig túlélni.*« Még meglepőbb, hogy a következő hír is megjelenhetett: »Gr. Széchenyi István állapota annyira javult, hogy Bécsből Czenkre vihették családjá körébe,« a mi különben nem volt igaz. »A milly nagy e feletti örömünk, — folytatja a lap — *olly nagy egyszersmind fájdalomunk, hogy életébe kerül, ha hazánkon tiszta eszmélettel végigtekinthet!*«¹⁾

1850. közepéig az irodalom és nemzeti érzés ápolására majdnem nyíltan buzdítanak lapjaink. Toldy Ferencz a már említett *Eurípides-fordítás* előszavában lelkes hévvel szólítja munkára íróinkat, hogy fogjanak »új elszánással a nemzeti irodalom műveléséhez, terjeszszék önzetlen munkássággal s áldozattal is!« 1850 tavaszán Horváth Mihály, sőt Petőfi munkáit is több ízben hirdetik lapjaink, holott Jósikának nem volt megengedve, hogy a maga nevét használja magyar művein. Ugyanez év júliusában azt a hírt közli a *Hölgyfutár*, hogy a pesti egyetem polgárai közül többen irodalmi dolgozataikat olvassák fel s előre figyelmezteti a közönséget, hogy ez ünnepélyeken mennél nagyobb számmal vegyenek részt, kifejezván meggyőződését, hogy a magyar nők »megragadják az alkalmat ragaszkodásuk kitüntetésére nemzetiségünk iránt.«

¹⁾ U. o. 1849. évf. 10., 12. sz. 1850. évf. 89., 93., 96. sz.

A megtartott előadásról nagyon röviden tudósít ugyan, de e tudósítás vége annál fontosabb. Azt olvassuk ugyanis, hogy az előadás után Fejér György, a majdnem 90 éves tudós, felszólalt és tüzes beszéddel buzdította az ifjúságot s a közönséget nyelvünk és nemzetiségünk ápolására, s hogy szavai mélyen meghatották a hallgatókat. Novemberben azt ujságolja e lap, hogy Tompától egy kötet gyönyörű regegyűjtemény vár kiadóra s fájjalja, hogy nem a kiadók várják nehezen az ily jeles műveket. Aztán arról szól, hogy Vörösmarty minden munkáit tetemesen leszállított áron (10 frt helyett 6 frt) hirdetik a könyvtárak s ezzel a megjegyzéssel kíséri: »Néhány millió magyar ember jajgat és ég felé emeli szemeit, mondván, hogy nyelve és nemzetisége veszélyben van, és a kiadó Vörösmarty munkáinak néhány száz példányát féláron kénytelen hirdetni!!« Midőn 1851 januárjában azt a hírt közli, hogy a *Magyar Hírlap* harmadfélezer példányban jelenik meg, sajnálattal teszi hozzá, hogy »a magyar ember épen azt nem pártolja, mit leginkább félt, t. i. nyelvét és nemzetiségét.« Toldy Ferencz ugyanez év tavaszán buzgó esdekléssel kéri az *Új Magyar Múzeum* VI. füzetében az olvasókat: pártolják a *Nemzeti Könyvtárt*, hisz »a magyarnak most már csak multja van.«¹⁾

Később is akárhányszor megkísérlik lapjaink, hogy lelket öntsenek a közönségbe s az irodalom szeretetére ösztökéljék hol kérve és rimánkodva, hol a gúny fegyvereit forgatva. A *Pesti Napló* többször fejtegeti irodalmunk és nemzeti életünk kapcsolatát s csüggedtségünk orvosságait, a melyekkel nem szabad politikai életünk változásaig várni. »Nem dőreség-e várni, — kérdi — dum defluat amnis? Sor-sunk felett azért ne csüggedjünk el. A nemzetek sorsa nem órák- és napokhoz van kötve«. Azonban a rémuralom egyre jobban ránehezedik irodalmunkra, s ha költőink hívek akartak maradni önmagukhoz, csak néha-néha lebbenthették föl hazafi érzésük fátyolát. 1850 ősztől kénytelenek voltak eltakarni, idegen mezbe burkolni, jelképbe öltöztetni politikai eszméiket,

¹⁾ U. o. 1850. évf. 13. (júl. 15.), 18., 116. sz. 1851. évf. 22. (jan. 28.), 77. sz.

hogy az üldözésektől megmenekülhessenek. A lapok szerkesztői magánúton és nyilvánosan többször kéri munkatársaikat, hogy kerülve-kerüljék a jelen politika eszméire való hivatkozást, a szabadságharcz emlékeinek s a rémuralom bosszújának szóba hozatalát.¹⁾ Így aztán íróink akarva nem akarva kétértelműleg fejezik ki magukat; de az olvasók legott megértik a titkos célzatot. Arany János *A pusztai füzben* nemzetünk elhagyatottságát panaszolja, *A nagyidai cigányokban* pedig azt a kétségbeesett kacaját hallatja, melyre a világosi katasztrófa után fakadt, »rongymezbe burkolva« a nemzet dicső orczáját. Lévy *A babyloni vizeknél* című elegiájában nem a zsidók, hanem a magyarok szenvedését zokogja, Arany pedig *A walesi bárdokban* voltakép a magyar vértanúk halálát idézi nemzetünk képzeletébe. Gyulai a komor hangulatot művészi egyszerűséggel, de ritka jellemző erővel rajzolja a *Szüreten* című művében. Minden sora, minden betűje azt a néma fájdalmat tükrözi vissza, mely akkoriban elfogja nemzetünket. Pedig a költő csak mintegy mellékesen adja mind ennek okát, mikor így szól: Sok a sír a völgyeken. Eötvös *Mohácsában* az 1848—9-ben elesett szabadsághősöket siratja. De nemcsak egész művekben, egy-egy mondatban is gyakran tesznek célzást költőink a legtiltottabb gondolatokra is. Ebben Arany a legnagyobb mester. Nem azt értjük, hogy pl. Petőfi eltűnését több műben siratja, noha nevét meg sem említi; hanem mikor csak a mű egy-két sorában mellékesen tesz rá célzást, mint a *Névnapi gondolatok*, *Letésem a lantot*, *Egressy Gábornak*, stb. című költeményeiben. S ezenkívül hányszor tesz mindenkitől megértett, de a censor vizsga szemétől eltakart célzást a fájó emlékekre, az eltiport szabadságra bujdosóinkra, a bilincsben szenvedőkre, szóval: a nemzet gyászára, az enyészet szélén álló hazára. Gondoljunk csak a *Fiamnak*, *Egressy Gábornak*, *Szilveszter-éjen*, *Alkalmi vers*, *Őszszel*, *Balzsamcsepp* című költeményeire. Mily megható,

¹⁾ A *Hölgyfutár* 1850. évf. 47. (aug. 26.) sz. olvassuk: »T. dolgozó társainkat ismételve és [az] állandó siker kedvéért most már nyilvánosan is kérjük, hogy beküldendő munkáikban minden célzást a haza politikai állapotára, viszonyaira szigorúan kerülni méltóztassanak.«

midőn a *Szilveszter-éjen* című költeményében az ó-évtől búcsúzva, baráti poharat koczint s a színlelt jókedvvel a legmélyebb fájdalmat takarja el:

Mit bánjuk, hogy lejár az év!
Énekre ajk és tánczra láb!
Használja ki mozogni tud,
Ezt az előnyét legalább.
Hajrá fiúk! Ez a pohár...
Föl a kehelyt, koccantsatok!
Csörgése szóljon, hogy kikért,
És szóljon az, hogy hallgatók.

Szintén a legmélyebb honfifájdalom szólal meg az Őszszelben:

— — Jer Osszián,
A holtakat miért vered fel?
Nincs többé Kaledónián
Nép, kit te felgyújts énekeddel!

S ez a kényszerűség nem szorítkozik csak verses költőinkre. Kiterjed regényíróinkra is. Csak Jókai ekkor írt műveire hivatkozunk, még az ilyenre is, mint a *Vándoroljatok ki*. Vagy gondoljunk Pákh Albertnek a *Hunyadi János Johannes Edler von Hunyad* című satírájára, melynek csak kezdő és végsorai szólanak a törökverő hősről, maga az egész elmefuttatás a zsarnoki uralom kicsúfolása.¹⁾

Íme a jelekkel vagy jelképekkel kifejezett érzések és gondolatok átvilágító értelme; íme a korszellem hatalma, a kényszerűség erős korlátja, mely Tompát ez időszakot annyira jellemző allegória főképviselőjévé avatja. Egyéni körülményei, két ízben szenvedett vizsgálati fogsága, a biblia rejtett czélzatainak, jelképeinek, példázatainak elsajátítása s a természet titkaiba való elmélyedése mind hozzájárulnak e jelképes költészet kialakulásához, de a legfőbb ok bizonyára mégis a kor szelleme, a politikai jogaitól megfosztott nemzet vergődő életszaka, mely mint minden más kor, félreismerhetetlenül rá-

¹⁾ *Pesti Röpirvek*. 1850. 3. sz. 80—86. l.

nyomja bélyegét az irodalomra, legkivált a költészetre. Tompát a gyászos évek különben is önmagába süllyesztik; régi szemlélődő, aggódó, tépelődő természete folyvást erősödik. Jó ideig községéből sem mozdulhat ki a hatóság tudta nélkül. Hazafi bánata oly mélyen borul szívére, hogy attól úgy szólva haláláig nem tud megszabadulni. Eszméi vagy a természet tünevényei, vagy a bibliai és hitregebeli történetek külső mezébe öltöznek s így takarják el a romokat, hogy enyhítsék a nemzet fájdalmát; így sejtetik a súlyos szenvedéseket, hogy az élet jeleit láttassák s így adnak hangot a sötét aggodalmaknak, hogy jövője iránt bizalmat öntsenek a magyarba. E korbeli hazafias költészetével minden magyar költőnél jellemzőbben példázza azt a vigasztalan keservet, a melyet a népköltészet ősidők óta oly meghatólag fejez ki, midőn az ember az egész természetet, a körülötte levő tárgyak mindenikét osztozni érzi a maga bánatában.

A régi rongált fészket fölkereső vándormadár a bujdosásából hazatért honfi jelképe; a természet kihalta után még mindég virító puszpáng zöldje pedig a rossz hazafiaké, kik nem akarnak osztozni a nemzeti gyászban. A kemény tél a zsarnokra emlékezteti, az erdő lombja pedig a haza jövőendő ifjúságára. Az őserdőt nem bírta ledönteni a vihar, sem a földrengés; de a sarjak kétségbeejtik a költőt, mert nem a magasba törnek, hanem a földön kúsznak. Pedig »ha dús sarjban nincs ifjúlása, elvész az erdő, bárki lássa.« Hátha még durva erőszak fojtja el a bennök szunnyadó honszeretetet csf-ráját, letörülve a nemzeti bélyeget, midőn ily szokat kell hallaniok: Tagadd meg a hazát, hős véreit gyalázd!.. (*Zrínyi Ilona.*) A nemzeti összetartozás érzése, a mely e korbeli költészetünkkel közös, a *Pusztán* s *A golyához* című remekeitől fogva számos szép művének alapgondolata. Tompa valósággal a nemzet szívéből ragadja ki ezt az érzést, hogy különböző változatokban megerősítve tárja eléje ismét. Legközvetlenebbül szól ez érzés hozzánk a *Levél egy kibujdosott barátom után* című ismert elegiájából: Csakis a szülő haza tehet boldoggá. Az összetartozás érzésének fogyta a nemzet pusztulása.

Nincs-e elég sebed, ó népem, a mi fáj,
 Hogy elszéledsz, mint a pásztor nélküli nyáj;
 Itthon még nemzet vagy, bár gyászba öltözött,
 Koldus földönfutó más nemzetek között.

Sohasem fárad ki a költő a bűnbánó, megtérő hazafiaknak szívére kötni, hogy sem a tudomány, sem a kincs, sem a szerencse nem segíti azokat, kik boldogulásukat a haza határain kívül keresik. A *Megtérő*, A *testvérek*, A *vándornak*, A *titkos beteg*, *Nyárban*, *Karácsony estéjén* több-kevesebb változattal mind ez eszme kifejezései. Viszont a nálunk megtelepült *jövevény*, kinek minden álma rémlátás, itt nem élhet igazán kedvére.

Tompa mély hazafi bánata idők multán is keveset enyhül. Képzetele az enyészetben borong s a romok közt andalogva viraszt, a minék komor csöndje újra meg újra szívébe nyilal. Egész hazafi lyránkat elfogja e hangulat. Nem csoda, mert a nemzeti életnek minden jelensége csak aggodalmat, kétségbeesést hirdet. Politikai lapjaink véget nem érő sorban közlik a politikai elítéltek névsorát még 1852 közepén is. A folyvást működő három hadi törvényszék tagjai újabb-újabb foglyokra leselkednek, a kiktől vérdíjat szedhessenek. Egy önfeledt pillanatban hangosabban mondott *Éljen Kossuth!* hónapokig tartó várfogságot vonhat maga után, s ezen fölül a szerencsétlent kétszer is megbotozzák.¹⁾ Itt küzdött ellenségeink emlékének megünneplése s a magyarságnak a részvéltre kényszerítése nemcsak sajnóbbá, hanem egyszersmind daczosabbá is teszi fájdalmunkat. A Hentzi-emlékoszlop leplezésének ünnepe kemény próba hírlapjainknak, mert nem csekély dolog eltalálni a hangot a császárnak szóló hódolat és a magyar hazafi érzés parancsa közt.²⁾ De alig van írónk, a ki minden habozás nélkül ez utóbbinak ne engedelmeskednék, s velük van a nemzet nagyobb része is. Ha másképp nem lehet, külsőségekben kell kimutatni nemzetiségünket. Vörösmarty temetésén (1855) húszezer ember van jelen, s vala-

¹⁾ *Emléklapok Vajai b. Vay Miklós Életéből.* Budapest, 1899; 216., 219. l.

²⁾ *Pesti Napló* 1852. évf. 703. (júl. 14-d.) sz.

mennyi kikíséri a temetőbe is, a hol a szertartást végző prépost, kinek a főváros plébánosai segédkeznek, a sírra térdel s egy e végre készített buzgó hazafias imádságot mond. A *Pesti Napló* gyászkeretben jelenik meg, s a magyar írók kalapjukra gyászfátyolt kötve gyülekeznek a temetésen. A fővárosszerte mutatkozó részvétben akarva-akaratlanul osztoznak az itteni német lapok is, megsiratva a magyar költőt, sőt világirodalmi veszteségről elmélkedve. »A ki kételkedett, — jegyzi meg ez adatok elmondása után Csengery Antal — most meggyőződhetett, hogy *Pest magyar város*«. ¹⁾

Az aggodalom és remény, a lemondás és hit, a halál és feltámadás jelei egymással váltakozva hullámszanak a közhangulatban. Arany már 1850 őszén ki meri mondani, hogy nem veszett el, hanem »élni fog nyelvében, élni művészettel még soká e nemzet.« A *Ráchel siralmában* nemcsak a zsarnoki önkény nyomását fájlalja, hanem a jövődő megváltó igéjét is üdvözli, a mely már megszületett s nem fél Heródes fegyvereitől. De azután ő is a nemzet halálát siratja az *Őszszelben*. Tompa nem tud hinni sorsunk javulásában. Mikor a trónt megmentő magyar lelkesedés képét idézi fel az *Életünket és vérünket!* híres jelenetében: a kétségbeejtő jelen miatt a régi hűséget megtörve, a régi hitet feldúlva látja:

A régi tűz fellángolása,
A régi szó felharsogása,
Nem újul meg többé soha!

Azonban a kényuralom rendszere hova-tovább mégis gyöngülni kezd. A Vörösmarty temetésén először fellélekző magyar elszántan tekint előre s erősebben látszik ragaszkodni nemzetiségéhez, mint azelőtt. E látvány sokak szívét reménynyel tölti el. »A részvét, melyet [nemzetünk] Vörösmarty sirjánál mutatott és mutat árvái iránt, lelkemben több reményt támasztott ismét, mint egy idő óta érzettem«, — írja

¹⁾ Gyulaihoz 1855. nov. 27. írt lev. A M. N. Múzeum Könyvtára: Leveles-tárában.

b. Eötvös József Gyulainak.¹⁾ Széchenyi István is csakhamar észreveszi, hogy a tetszhalott lábbadozik. Ki is önti *Ein Blick*jében mély hazafi keservét s izzó szégyenbélyeget süt az önkényuralom gonosz szellemének homlokára. Most már a meddő panasz, a kénytelen megnyugvás félénk biztatássá, hinni tanító türelemmé változik költőink lantján. Tompa is vigaszt keres, hogy kiemelje a magyart mély sülyedtségéből. A Kazinczy születésének századik évfordulóján rendezett ünnepélyeken országszerte megszólal a lelkesedés szava, és ő tolmácsolja azt legméltóbban. Megzendül apáink drága nyelve, a melynek ígéiben bűbáj lakik s behat a velők oszlásáig. A nagy izgató pályája, mint nemzetünk egyik legdrágább emléke, milliók szívébe hint reményt, s az öntudatra ébredt magyar meggyőződik, hogy

— — mi élünk...! annyi villám
Nem sujthatá le a magyart;
Velünk az ég kegyelme nyilván...
S őrlélkeink véd-karja tart!

Tompa adja most először a nagy események előestéjén költészetünknek ez erősebben bízó hangot, mint a bukás után először ő siratja el az enyészet örvényébe hullt nemzetet. Mély meggyőződéssel hirdeti, hogy csak a szenvedésben meg-edzett türelem mentheti meg a magyart. A *tűz*, mely csak hamu alá rejtőzött, ámde minden pillanatban kicsaphat, a forrongó s titkon erősödő hazaszeretet. A *repkény*, a multból megmaradt szent emlék, a jövőbe vetett hit jelképe; a *szent küszöb* a népeknek Istenhez vivő útját mutatja s megszólaltatja a hívő lelket: »Isten a mi reménységünk!«

Még jobban a nemzet szívéből és szívéhez szól a *Mult jelen s jövőben*, meg a *Forr a világban*. Mind a kettő valódi művészi szózat, mely a kétség s remény küzdelméből az élet-ösztön hatalmas és mindenben uralkodó érzését állítja vezérlő tűzoszlopul a sokaság elé. Utána kell indulnunk, mert érezzük,

¹⁾ 1855. nov. 23. kelt lev. a M. N. Múzeum Könyvtára Levelestárában.

hogy hozzánk »az élet s halál nem volt még ily közel.« És bárha vész fenyeget is, a fölgerjedt szív neki bátorodik:

E lenni vágyó s veszni kész nép
Oly szép, nagy és rettenetes!

Ha a sorsot lebirkózva révbe jutunk: a világgal együtt magunk is megbor zadunk, hogy »mit merénk.« De még ha minden küzdelmünk hiába volna is, a történet műzsája így örökíti meg nevünket: »Ezek a sorssal birkóznak, örök dicsőség nevökön.« Tompa épen annyira félti a magyart a vakmerő remények csábjaitól, mint a kislelkűség vagy épen a gyáva lemondás közönyétől. Éberségre, vigyázatra int, hogy el ne térítsenek a biztató türelem s a nemzeti jogok útjáról; hogy akár hízelegve csalogassanak, akár kétszínűleg, boldogságot ígérve, akár a szolgaság után dicsőséggel édesgetve: férfias erővel álljunk igazaink mellett. (*Sámson, A kísértő, Bércz és lapály*).

Ez a nemzet nagyobb részének a felfogása is. Ezt hirdeti első sorban Deák Ferencz. A *passivitást* tartja az egyedül lehetséges, az egyedül célra vezető politikának s előre megjelöli, micsoda hibákat követ el e miatt az önkényuralom.¹⁾ Jóllehet Tompa politikai véleménye a harc kezdetén nem a Deák Ferenczé után igazodik: lyrája ugyanazt a szenvedésben megedzett türelmet, ugyanazt a tétlen erőt ápolja és szilárdítja, mint Deák ekkori politikája. De Tompa a gúny fegyvereit is metsző éllel forgatja, ha az egyenes, igaz ösvényről lecsapó magyarokat kell észretérítenie; ha a köpenyforgató, színt vallani nem merő politikai denevéreket, a türelemben kifáradt léha tömeget kell ostromoznia: azokat, mert nincs bátorságuk saját meggyőződésüket követni, ezeket, mivel tunyán és aléltan nyugalomra ásóznak s bosszúsággal hallják e merész kiáltást: *előre!* s készebbek örökös rabságban sýnylődni, mint az utolsó mérkőzésben hősie sen megállani (*Denevér, Régi történet*). Pedig a vihar, a természetnek e rettentő

¹⁾ *Deák Ferencz beszédei*. II. kiadás, szerk. Kónyi Manó. Budapest, 1903. II. köt. 382, 397. l.

ítélő bírāja, elsöpri a kishitűeket, a veszni indult gyáva fajt, míg az igazak számára megtisztítja a levegőt. A mint a gályarabok szilaj, vad kedvvel üdvözlik a tomboló vihart, mert velük együtt zsarnokaikat is a hullámok közé temeti: a nemzetnek is elszántan kell a végső küzdelembe csapnia, inkább halál, mint gyáva lemondás vagy az orvtámadás bevárása, hogy az üldöző az üldözött kínjában örömét ne találhassa. (*A sebzett szarvas, A hajó, A gályarab fohásza.*) Ne rettegjen a nemzet a régóta hordott igától; immár jönnie kell a várva-várt szabadulás napjának.

Ez elszánt végtusára buzdító szótat Tompa lantján szóval meg a leglendületesebb lyrai hévvel s magába olvasztja a szabadság kivívásának nemcsak sejtelmét, hanem hitét is, előbb csak félénken, de folyvást erősödve s magával ragadva az egész nemzetet. Ha az önkényuralom jege megtörik a nemzetnek önmagába vetett hitén: új élet pezsdül az elzsibbadt szívekbe s öröm dagasztja a kebleket: »mikor majd eljön az idő« (*Télben*). Senki sem óhajtja, várja, üdvözli ez időt lelkesebb fölindulással Tompánál. *Új Simeona* a szabadulás hajnalhasadásán érzett remények korszakos hatású kifejezése, a jogaihoz ragaszkodó nemzet sejtelmeinek beteljesüléssel biztatása. Az 1861-iki országgyűlés az egygyéforrt nemzet régi erejét fenyegető nagyságban mutatja be a szenvedett vereségek hatása alatt símulni kezdő bécsi kormány előtt.

Nemzetünk hangulata rendkívüli hullámokat vet. Magasra lángol az önbizalom tüze s oly vérmes remények dagasztják a kebleket, a melyeket akkor még tán semmiféle lehetséges politikai megoldás be nem válthat. Tompa osztozik a közhangulatban, nyomon kíséri lantjával vagy épen előkészíti azt. Hanem a mint a koczka ismét vakra látszik fordulni, újra az előbbi eszméket hirdeti. *A távozó után* című költeményében valami szent sóvárgás hallik; mintha a pillanatra hozzánk tért szabadság fényéből itt maradt volna egy halvány sugár, azzal kecsegtetve, hogy érte égő vágyaink előbb-utóbb teljesülnek. E hívó szótat az óhaj és esdeklés oly zsoldárszerű áhítatát egyesíti, melyhez foghatót lendületre, szárnyaló hévre nem adott magyar lant ekkoriban:

Büvös tündér-leány, fordulj ismét felénk!
 Ha még egyszer téged keblünkhöz ölelénk,
 Ha még egyszer minket hév ajkad csókola:
 Oh, el nem bocsátunk többé soha... soha!

Tompa nem akarja merész reményeiket fokozni, de a türelemre, a kellő pillanat megvárására folyvást ösztökél. A hatalomnak is bátran megmondja, mily sors vár reá s azt a hitet leheli a magyarságba, hogy erényeivel és hibáival együtt fog élni s az új korszak felé tovább haladni. A *Terebélyes nagy fa*, *A folyam*, *A fogoly* az ősi erőnek, a sziklaszilárd jellemnek s a benne szunnyadó hatalmas életösztönnnek a jelképe s a zsarnoki önkény megfélemlítésére czéloz velők a költő. E czélzás legkeményebb a *Heródesben*. Tompa a zsarnok tépelődését, kínos vergődését a halálra hurczoltak üldözésében rajzolja, a kik nemezisévé lesznek Heródesnek s az örületbe kergetik. Az *Ikarusban* nem a vesztébe rohanó meggondolatlan ifjú vakmerő kitörését ostorozza, hanem az elszánt, bátor kezdőt csodálja, a ki megittasult a sejtett győzelemtől, hogy a föld fiát a lég titkaiba avathassa. Mert bár a tengerbe hull: a repülés kéje, a mely átfut erein s a fenség, mely a magasban egész valóját átjárja, kiengeszteli a veszteségért, — *a gondolat meg van születve*, a merész harcz másokat is újabb kísérletre sarkal, a kik fenn sem szédülnek s a villámtól sem rettegnek:

Örökre zeng itt a kiáltás:
Halandók merjete!

Mint egy regebeli vates sejtelve hangzik e biztatás felénk napjainkban, midőn a nemzet élete még nagyobb koczkán forog, de az elszánt merészség valódi csodákat mivel a légűrben is. Tompa csak a szabadságharcz jelképéül veszi *Ikarust* s csodálattal tekint a Horváth Mihálytól rajzolt hőseinkre, a kiknek homlokát a költő megáradó lelkesedése dicsőséggel övezi. Csakhogy e csodás harczot is bukás követi: a szó elhal ajkunkon s egyedül a honszerelem viraszt. De a szenvedés új életet ad: mindnyájan ébren köszöntjük a föl-tetsző szürkületet. A nagy csatából hős árnyak, a mártírhálál-

ból zord lelkek járnak körülünk, elüzve csüggedésünket, mert itt a pillanat:

Hogy a sors urnájába nyúlni,
Életre vagy halálra húzni,
E nemzetnek lehet, szabad!

Vallásos és hazafi szíve összedobban, Istentől várja a szabadulást, ki hogy megdicsőíttessék, feloldja a holtak ajkait, reményt önt szívökbe, egymáshoz kapcsolja a nemzet tagjait, hogy helyét férfiasan megállja (*Téli reggelen*). Az üdvözítő szabadság megszületését egy vándor arab hirdeti a *Héber legendában*. A mint ezt hallja a jámbor zsidó földmíves, eladja ökreit s gyermekpólyát meg gyolcsot szerez, kínálgatva a Heródes kegyetlenkedései miatt megrémült szoptatós anyáknak, hogy tőle vegyenek pólyát és gyolcsot, így akarván meg tudni: hol van a régen várt szabadító. E szép legenda 1864 elején jelent meg s majdnem utolsó sugara Tompa hazafias allegóriai költészetének.

Mikor a politikai harcok teljes erővel megindulnak, Tompa már azoknak hullámainál távol marad, betöltve érezve költői hivatását. Még csak néhány jó tanácsot ad a vezérpolitikuskoknak, hogy az újabban építendő alkotmányt szilárd alapra helyezték, ne ideig-óráig tartson munkájuk, mint a gondatlan szárnyasoké (*Madarak módjára*). Lelkesítésre — úgy látja — többé semmi kétség; de félteni, óvni, visszatartani a nemzetet a színes beszédűtől, síma kezeiktől — honfiúi aggodalma készíti, pompás összhangba vegyítve *Novemberben* című hazafias hattyúdalában a gondot és reményt, az aggodalmat és hitet az egész költeményen át fokozatosan emelve az ellentétet, míg az utolsó versszakban erőt véve aggodalmán, kissé ellágyulva a remélt boldogulástól, hirtelen fordulattal így végzi:

De nem! Te hű maradsz magadhoz,
Kísértésben, bajban szilárd!
Így léssz felmentve, állj vagy essél,
Ha a jövő ítelt, bírált.
Légy, légy erős, munkálva, s hitben,
Se vakmerő, se csüggeteg...
Hadd érjen a boldog csalódás:
Hogy ok nélkül féltettelek!

Tompa soha sem osztozik a politikai pártok merev felfogásában, de a kiegyezés előestéjén azokkal tart, a kik nem akarnak fátyolt vetni a multra. »Micsoda gyönyörű idők járnak! — sóhajt fel már előbb a Szentpétery Sámuelnek 1863 febr. 18. írt levelében — talán az égben is német politika van kicsalni a fák rügyeit, azután rájuk fűteni egy halálos dérrrel. Nem hiszünk! s a ki nem hiszen: üdvözl!«¹⁾ Mikor 1865-ben a fővárosban jár, nem tud eligazodni az ellentétes politikai felfogásokon. A mit hall, — úgy mond — mindennek az a veleje, hogy »már megfogluk vagy megfogjuk az anyját, s minden jó lesz.« »Most olvasom — írja 1865 aug. 9-iki levelében²⁾ — a b. Jósika *Emlékíratait*; ha élne ez az ember, milyen teremtettségét vinne véghez«. De a kiegyezés koronáján csendes hazafiszívvel örvend s többé nem vonhatja ki magát a Deák Ferencz korszakos nagy művének hatása alól.

Íme Tompa lantja végigkíséri a közhangulat hullámmzását a szabadságharcz bukásától a kiegyezésig, megzendítve a hazafi gyászát, vigasztalva fájdalmát, erősítve reményét s gyarapítva bízó türelmét. Jókor egyengeti a jogosult vágyak ösvényét. Óhajtja, sejtí s üdvözli a felderülő szabadság pity-malatát, örvendye hajnalának s megnyugodva az alkotmányos élet megérkeztén. De merészebb, szenvedélyesebb kitörések inkább csak a korszak elején hallatszanak lantjáról; míg a mult dicsősége, a jelen gyásza s a jövő kétsége egy hangba vegyül húrjain. Megértvén kora kényszerű kíváncsalma, nem annyira a pusztaság, mint inkább jelképeit tárja nemzete elé, a mely jobban is ezt akarja látni, elfordulva a sivár jelentől, reményt keresve a jövőben s felfüdvé a költő titkos, rejtett czélzásait.

Senki sem érzi jobban, mint Tompa, hogy egész működése mily ellentétbe jutott a korlátozó hatalom szellemével, s mily nehéz a korabeli eszméket a költészet eszközeivel nyíltan vagy legalább nyíltabban hirdetni, hogy hűtlen ne

¹⁾ *Irodalomtörténeti Közlemények* 1913. évf. 355. l.

²⁾ U. o. 364. l.

legyen a magyar költészet örökszép hagyományaihoz, másfelül pedig a közönség várakozásának is megfeleljen. Csoda-e, ha ő is, mint nem egy írónk, már azt rebesgeti, hogy végkép visszavonul az irodalom teréről? Azonban a bánatba borult, zsibbadtságba süllyedt nemzet életre keltésének nagy munkájából mégis derekasan kiveszi a maga részét, a legelsők közt segítve föleleveníteni azt a tudatot, mely nemzetiségünk s haladásunk főtényezőjét az irodalomban keresi. Ennek pedig — mint egy akkori névtelen cikkben olvassuk ¹⁾ — fenntartása, megőrzése saját magunktól függ; hogy az vihar ellen védfal, halál ellen élet, menekülés szigete a tenger közepében. A nemzet hova-tovább félig buzgalomból, félig szellemi szükségletből fogékonyabb lélekkel osztozik költőink eszméiben s jobban átérzi hangjuk igazságát. Tompa merengő panasza, mély fájdalom, sajdító reménye s lelkesítő, elszánt hite így forr össze a korszak uralkodó eszméivel s közhangulatával, a melyeknek az ő költészete egyik alkotó eleme.

Mindaz, a mi Tompa költészetében aesthetikai szempontból maradandó érték, mint lyrai hevének szárnyalása, a természettel való összeolvadása, családi érzésének bizalmas melegsége és közvetetlensége, a gyermekét sirató apa üvöltő fájdalomának szinte páratlan mélysége mind összeolvad hazafi lantján. E főjellemvonások általánosságban egy-egy oldalról tán jobban kiemelik költői egyéniségét; de a kort, melynek Arany Jánoson kívül első költője, hazafi lyrája jellemzi a legszembetűnőbben. Művészből igazsággal, megkapóbb erővel s jobban a nemzet szívéből Arany Jánoson kívül senki sem szól akkor hozzánk, mint Tompa. Hazafi eszméinek nem anynyira bőségével, mint inkább átható erejével s hangjának majd bús elegiába lágyuló merengésével, majd tüzes ódába csapó lendületével Petőfi után egy költőnk sem versenyezhet. Nem hízelgésből szólítja hát Zilahy Károly a hozzá 1863 aug. 4-dikén írt levelében »az élő *legelső magyar lyrikusnak*.« ²⁾ Ha nem ad is huzamosb ideig uralkodó jelszavakat a politikai küzdelmeknek: folyvást a nemzeti élet uralkodó érzel-

¹⁾ *Pesti Napló* 1852. évf. 598. (márcz. 6.) sz.

²⁾ Közölve a *Sárospataki Hírlap* 1917. évf. 17—18. sz.

meit és gondolatait tolmácsolja, még pedig annyi művészi ildommal, mint senki más. E korszak szenvedéseinek, aggodalmainak s erősödő hitének ő a legkitünőbb költője. A mint Vörösmarty hazafi lantja összeforrt a reform-korszakkal, Petőfié a szabadságharcot megelőző évek s magának a szabadságharcnak történetével: Tompái sem választható el a szabadságharc utáni korszaktól, a melynek magyar lyrája az ő költészetében találja meg alaphangját; abban szól a nemzethez legtöbbször és legerősebb fölindulással az egész magyarság lelke. Működésének rajzát épen ezért nemcsak irodalmunk, hanem általános művelődésünk történetében is kimagasló hely illeti meg, mert hazafias költészete a történetet alkotó tényezők igazi fontosságára emelkedett.

	VI. Kacskovics Lajos l. tagról. <i>Nagy Iván</i> r. tagtól.....	—	K 20 f.
	VII. Ballagi Mór r. tagról. <i>Imre Sándor</i> r. tagtól.....	1	—
	VIII. Lenhossék József r. tagról. <i>Mihalkovics Géza</i> r. tagtól.....	—	90
	IX. Haán Lajos l. tagról. <i>Zsilinszky Mihály</i> l. tagtól.....	—	60
	X. Keleti Károly r. tagról. <i>Jekelfalussy József</i> l. tagtól.....	—	60
VIII. kötet.	I. Szűcs István lev. tagról. <i>Ballagi Géza</i> l. tagtól.....	—	60
	II. Renan mint orientalista. <i>Goldziher Ignác</i> r. tagtól.....	2	—
	III. Páncs József külső tagról. <i>Kanitz Agost</i> l. tagtól.....	—	80
	IV. Báró Kemény Gábor t. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól.....	—	60
	V. Wenzel Gusztáv r. tagról. <i>Vécsey Tamás</i> r. tagtól.....	1	50
	VI. Sir Richard Owen k. tagról. <i>Margó Tivadar</i> t. tagtól.....	1	—
	VII. Vajkay Károly l. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól.....	—	60
	VIII. Grünwald Béla l. tagról. <i>Láng Lajos</i> r. tagtól.....	—	60
	IX. Deák Farkas r. tagról. <i>Bárá Radvánszky Béla</i> t. tagtól.....	—	30
	X. Szabó Károly r. tagról. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól.....	—	30
	XI. Markusovszky Lajos t. tagról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól.....	—	60
	XII. Roscher Vilmos k. tagról. <i>Kautz Gyula</i> r. tagtól.....	1	50
IX. kötet.	I. Cantu Caesar k. tagról. <i>Óváry Lipót</i> l. tagtól.....	—	60
	II. Dankó József lev. tagról. <i>Pór Antal</i> r. tagtól.....	—	60
	III. Nagy Imre r. tagról. <i>Fejérpataky László</i> r. tagtól.....	—	50
	IV. Ludwig K. F. V. k. tagról. <i>Klug Nándor</i> r. tagtól.....	—	60
	V. Kronecker Lipót k. tagról. <i>Rados Gusztáv</i> l. tagtól.....	—	30
	VI. Margó Tivadar r. tagról. <i>Éntz Géza</i> r. tagtól.....	—	60
	VII. Gneist Rudolf k. tagról. <i>Concha Győző</i> l. tagtól.....	—	80
	VIII. Du Bois-Reymond E. k. tagról. <i>Thanhoffér L.</i> r. tagtól.....	—	60
	IX. Xántus János l. tagról. <i>Mocsáry Sándor</i> l. tagtól.....	—	60
	X. Hazslinszky Frigyes r. tagról. <i>Mágócsy-Dietz S.</i> l. tagtól.....	—	80
	XI. Finály Henrik l. tagról. <i>Márki Sándor</i> l. tagtól.....	1	20
	XII. Török József és Antal Géza tagokról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól.....	—	60
X. kötet.	I. Spencer Wells k. tagról. <i>Duka Tivadar</i> l. tagtól.....	—	30
	II. Szathmáry György l. tagról. <i>Zsilinszky Mihály</i> r. tagtól.....	—	60
	III. Gladstone W. E. k. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól.....	—	60
	IV. Abel Jenő l. tagról. <i>Hegedűs István</i> l. tagtól.....	—	60
	V. Horvát Boldizsár t. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól.....	1	—
	VI. Nagy Iván r. tagról. <i>Márki Sándor</i> l. tagtól.....	—	40
	VII. Mihalkovics Géza r. tagról. <i>Thanhoffér Lajos</i> r. tagtól.....	—	50
	VIII. Pasteur Lajos k. tagról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól.....	1	—
	IX. Capasso Bertalan k. tagról. <i>Óváry Lipót</i> l. tagtól.....	—	30
	X. Jurányi Lajos r. tagról. <i>Mágócsy-Dietz Sándor</i> l. tagtól.....	1	—
	XI. Bunsen Róbert k. tagról. <i>Than Károly</i> r. tagtól.....	1	—
	XII. Gr. Andrásy Manó l. tagról. <i>Br. Radvánszky Béla</i> t. tagtól.....	—	30
XI. kötet.	I. Domanovszky Endre l. tagról. <i>Alexander Bernát</i> l. tagtól.....	—	30
	II. Hauer Ferencz k. tagról. <i>Böckh János</i> l. tagtól.....	1	20
	III. Télyfi Iván l. tagról. <i>Pecz Vilmos</i> l. tagtól.....	—	80
	IV. Szilágyi Sándor r. tagról. <i>Fraknoi Vilmos</i> r. tagtól.....	2	—
	V. Laufenauer Károly l. tagról. <i>Kétyi Károly</i> l. tagtól.....	—	30
	VI. Arneht Alfred k. tagról. <i>Károlyi Árpád</i> r. tagtól.....	—	30
	VII. Hollós Jusztián l. tagról. <i>Fehér Ipoly</i> t. tagtól.....	—	40
	VIII. Jekelfalussy József r. tagról. <i>Vargha Gyula</i> l. tagtól.....	—	40
	IX. Fodor József r. tagról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól.....	—	40
	X. Horvát Árpád l. tagról. <i>Károlyi Árpád</i> r. tagtól.....	—	40
	XI. Halász Ignác l. tagról. <i>Szilasi Mór</i> l. tagtól.....	—	40
	XII. Tóth Lőrincz r. tagról. <i>Vécsey Tamás</i> r. tagtól.....	1	—
XII. kötet.	I. Taine Hippolyt k. tagról. <i>Alexander Bernát</i> l. tagtól.....	—	60
	II. Heller Ágost r. tagról. <i>Fröhlich Izidor</i> r. tagtól.....	—	60
	III. Kerékgyártó Árpád l. tagról. <i>Békefi Remig</i> l. tagtól.....	—	60
	IV. Plósz Pál l. tagról. <i>Lengyel Béla</i> r. tagtól.....	—	30
	V. B. Balássy Ferencz l. tagról. <i>Szentkláray Jenő</i> l. tagtól.....	—	80
	VI. Kondor Gusztáv l. tagról. <i>Kövesligethy Radó</i> l. tagtól.....	—	60
	VII. Krones Ferencz k. tagról. <i>Wertheimer Ede</i> l. tagtól.....	—	30
	VIII. Bertrand Sándor k. tagról. <i>Wosinszky Mór</i> l. tagtól.....	—	30
	IX. Torma Károly r. tagról. <i>Téglás Gábor</i> l. tagtól.....	—	60
	X. Czobor Béla r. tagról. <i>Békefi Remig</i> l. tagtól.....	—	80
	XI. Ráth Zoltán l. tagról. <i>Vargha Gyula</i> l. tagtól.....	—	60
	XII. Szigeti József l. tagról. <i>Bercsik Árpád</i> l. tagtól.....	—	45
XIII. kötet.	I. Mátyás Flórián r. tagról. <i>Békefi Remig</i> l. tagtól.....	—	40
	II. Pulszky Ágost l. tagról. <i>Concha Győző</i> r. tagtól.....	—	80
	III. Staub Mór l. tagról. <i>Mágócsy-Dietz S.</i> l. tagtól.....	—	80
	IV. Gróf Kuun Géza tiszt. és ig. tagról. <i>Goldziher I.</i> r. tagtól.....	—	60
	V. Br. Radvánszky Béla t. és ig. tagról. <i>Zsilinszky M.</i> r. tagtól.....	—	60
	VI. Fayer László lev. tagról. <i>Balogh Jenő</i> lev. tagtól.....	1	—
	VII. Hoffmann Pál r. tagról. <i>Vécsey Tamás</i> r. tagtól.....	—	30
	VIII. Wosinsky Mór l. tagról. <i>Ortway Tivadar</i> r. tagtól.....	1	—
	IX. Reclus Elisée k. tagról. <i>Lócsy Lajos</i> r. tagtól.....	—	80

	X. Csaplár Benedek l. tagról. <i>Ortway Tivadar</i> r. tagtól.....	1	K	20	f.
	XI. Schmidt Sándor l. tagról. <i>Schafarszik Ferenc</i> l. tagtól	—	"	60	"
	XII. Hegedűs Sándor r. tagról. <i>Nagy Ferenc</i> r. tagtól	—	"	80	"
XIV. kötet.	I. Bubics Zsigmond t. tagról. <i>Ortway Tivadar</i> r. tagtól.....	1	"	20	"
	II. Sir William Thomson, lord Kelvin k. tagról. <i>Fröhlich Isidor</i> r. tagtól	1	"	—	"
	III. Falk Miksa l. tagról. <i>Gaal Jenő</i> r. tagtól	—	"	40	"
	IV. Vadnai Károly r. tagról. <i>Bercsik Árpád</i> r. tagtól	—	"	40	"
	V. Széchy Károly l. tagról. <i>Décsi Lajos</i> l. tagtól.....	—	"	60	"
	VI. Boissier Gaston k. tagról. <i>Csengeri János</i> l. tagtól	—	"	60	"
	VII. de Goeje M. és Barbier de Meynard k. tagokról. <i>Goldziher Ignác</i> r. tagtól.....	—	"	60	"
	VIII. Brusa Emil k. tagról. <i>Balogh Jenő</i> l. tagtól	—	"	60	"
	IX. Hőgyes Endre r. tagról. <i>Tangl Ferenc</i> l. tagtól.....	—	"	60	"
	X. Lipthay Sándor r. tagról. <i>Kherndl Antal</i> r. tagtól	—	"	60	"
	XI. Schenek István l. tagról. <i>Kosztány Tamás</i> l. tagtól	—	"	30	"
	XII. Köváry László l. tagról. <i>Márki Sándor</i> l. tagtól.....	1	"	—	"
XV. kötet.	I. Moissan Henrik k. tagról. <i>Lengyel Béla</i> r. tagtól	—	"	40	"
	II. Krumbacher Károly k. tagról. <i>Pecz Vilmos</i> r. tagtól.....	1	"	20	"
	III. Gothard Jenő l. tagról. <i>Konkoly Miklós</i> t. tagtól.....	—	"	40	"
	IV. Knauz Nándor r. tagról. <i>Kollányi Ferenc</i> l. tagtól.....	2	"	—	"
	V. Kautz Gyula ig. és r. tagról. <i>Földes Béla</i> r. tagtól	1	"	—	"
	VI. Malagola Károly k. tagról. <i>Óváry Lipót</i> l. tagtól.....	—	"	20	"
	VII. Misteli Ferencz ö. tagról. <i>Simonyi Zsigmond</i> r. tagtól	—	"	80	"
	VIII. Szarvas Gábor r. tagról. <i>Simonyi Zsigmond</i> r. tagtól	—	"	60	"
	IX. Huber Alfonz k. tagról. <i>Károlyi Árpád</i> r. tagtól.....	—	"	80	"
	X. Bartal Antal r. tagról. <i>Gyomlay Gyula</i> l. tagtól	1	"	—	"
	XI. Hunfalvy Pál r. tagról. <i>Munkácsi Bernát</i> r. tagtól	1	"	50	"
	XII. Katona Lajos l. tagról. <i>Császár Elemér</i> l. tagtól.....	1	"	—	"
XVI. kötet.	I. Than Károly másodelnökről. <i>Ilosvay Lajos</i> r. tagtól.....	—	"	80	"
	II. Heller Eduárd k. tagról. <i>Hornyánszky Gyula</i> l. tagtól	1	"	50	"
	III. Berthelot Marcellin k. tagról. <i>Ilosvay Lajos</i> r. tagtól.....	1	"	—	"
	IV. Pauler Gyula r. tagról. <i>Károlyi Árpád</i> r. tagtól	1	"	—	"
	V. Pór Antal r. tagról. <i>Karácsonyi János</i> r. tagtól	—	"	50	"
	VI. B. Eötvös József elnökről. <i>Kozma Andor</i> l. tagtól.....	—	"	30	"
	VII. Hampel József r. tagról. <i>Ortway Tivadar</i> r. tagtól.....	1	"	40	"
	VIII. Osthoff Hermann k. tagról. <i>Schmidt József</i> l. tagtól.....	—	"	80	"
	IX. Duka Tivadar t. tagról. <i>Stein Aurél</i> k. tagtól	—	"	60	"
	X. Podmaniczky Frigyes l. tagról. <i>Bercsik Árpád</i> r. tagtól	—	"	30	"
	XI. Szalay László r. tagról. <i>Angyal Dávid</i> l. tagtól	1	"	50	"
	XII. Böckh János l. tagról. <i>Schafarszik Ferenc</i> l. tagtól.....	1	"	20	"
	XIII. Borovszky Samu l. tagról. <i>Karácsonyi János</i> r. tagtól	—	"	40	"
	XIV. Pulszky-emlékünnepe. <i>Berzeviczy A. t., Marczali H. és Nagy G. l.</i> tagoktól	2	"	—	"
XVII. kötet.	I. Fabriczy Kornél t. tagról. <i>Berzeviczy Albert</i> t. tagtól	1	"	—	"
	II. B. Korányi Frigyes l. tagról. <i>Jendrassik Ernő</i> l. tagtól	—	"	30	"
	III. König Gyula r. tagról. <i>Rados Gusztáv</i> r. tagtól.....	—	"	80	"
	IV. Tormay Béla l. tagról. <i>Ráts István</i> l. tagtól	—	"	60	"
	V. Vályi Gyula l. tagról. <i>Réthy Mór</i> l. tagtól	—	"	60	"
	VI. Vámbéry Armin t. tagról. <i>Goldziher Ignác</i> r. tagtól	—	"	60	"
	VII. Rónai Horváth Jenő t. tagról. <i>Dr. Szendrei János</i> l. tagtól.....	—	"	60	"
	VIII. Hajnik Imre r. tagról. <i>Kováts Gyula</i> l. tagtól	1	"	—	"
	IX. Baksay Sándor t. tagról. <i>Kozma Andor</i> l. tagtól	—	"	70	"
	X. Jalava Antal k. tagról. <i>Szinnyei József</i> r. tagtól.....	—	"	60	"
	XI. Bunityay Vincze l. tagról. <i>Karácsonyi János</i> r. tagtól.....	—	"	70	"
	XII. Engel Ernő k. tagról. <i>Földes Béla</i> r. tagtól.....	—	"	80	"
	XIII. Lengyel Béla r. t. emlékezete. <i>Ilosvay Lajos</i> r. tagtól.....	1	"	—	"
	XIV. Trefort Ágoston emlékezete. <i>Berzeviczy Albert</i> elnöktől.....	1	"	—	"
	XV. Schwarcz Gyula r. t. emlékezete. <i>Hornyánszky Gyula</i> l. tagtól.....	4	"	—	"
	XVI. Medveczky Frigyes r. t. emlékezete. <i>Pauler Akos</i> l. tagtól	1	"	—	"
	XVII. Csoma József l. t. emlékezete. <i>Aldásy Antal</i> l. tagtól.....	2	"	—	"